Hoofstuk 4

Die begin van die Kerkhervorming

4.1 Inleidend

In die begin van die sestiende eeu word die Nederlandse geweste deur drie vorste regeer. Hertog Karel van Gelre was nie net heerser van Gelderland nie, maar vanaf 1513 ook van Groningen en Drenthe, sedert 1522 van Overijssel en Friesland. Hy verloor egter die meeste van die besittings aan Karel V. Wanneer Karel van Gelre in 1538 sterf, erf Willem van Gulik sy hertogdom, maar moet dit ook afstaan aan Karel V.

Die tweede bewindhebber was Filips van Bourgondië, biskop van Utrecht en landsvors van die provinsies Utrecht en Overijssel. In 1522 verloor hy Overijssel. Sy opvolger as biskop, Hendrik van Beiere, het in 1528 afstand gedoen van die wêreldlike gesag in sy bisdom.

Die derde bewindhebber was Karel van Oostenryk wat in 1515 Graaf van Holland en Zeeland word, in 1517 koning van Spanje en in 1519 keiser van die Heilige Romeinse Ryk van die Duitse nasie. In 1523 word hy heerser van Friesland, in 1528 van Overijssel en Utrecht en in 1536 van Groningen en Drenthe. In 1543 het hy die hertog van Gelderland vervang en sodoende al die Nederlandse provinsies onder sy gesag verenig – die suidelike provinsies was buitendien deel van sy erflande.

In die beginjare van die sestiende eeu was Margaretha van Oostenryk, 'n tante van Karel V, die landvoogdes en vorstin. Ná haar dood het Karel V self regeer. Hy het die privilegies van die adel en die stede so gehandhaaf dat daar vrede, voorspoed en veiligheid geheers het.

Die eerste roering van die Hervorming het nie ontstaan vanweë verset teen die owerheid nie, maar omdat die bevolking vanweë verset teen die kerklike wantoestande gesoek het na 'n beter bevrediging van hulle godsdienstige behoeftes.

4.2 Die invloed van Martin Luther

In Nederland het Luther se prediking teen die aflaathandel veral in Antwerpen, die Suid-Nederlandse hawestad, weerklink gevind. Daar was ook 'n klein klooster van Augustyner Eremiete met aan die hoof Jacobus Praepositus. Sommige van hierdie monnike was persoonlike vriende van Luther en veral Praepositus het Luther se gedagtes uitgebrei. In 1518 was daar reeds van Luther se eerste geskrifte te koop in Antwerpen.

Luther se aanvanklike aanval op die aflaathandel het spoedig verder gegaan toe hy stel dat 'n mens deur die geloof alleen die onverdiende vryspraak van God ontvang. Duidelik dui Luther aan dat die Bybel die bron van die geloof is en dat 'n mens alleen deur die Bybel vir Christus kan ken. Geleidelik brei sy protes uit as hy alles in die kerk beoordeel volgens die maatstaf van die Bybel en hy alles verwerp waarmee die mens homself teenoor God wil handhaaf of God se genade wil verwerf.

Vanweë die feit dat Luther sy gedagtes in boek- en pamfletvorm publiseer en dit so wyd versprei word, het hy spoedig dwarsoor Europa navolgers. Maar die Rooms-Katolieke Kerk kom ook in verweer en in 1520 veroordeel die Universiteit van Leuven Luther se geskrifte en word 'n tagtigtal verbrand – dit ook omdat Karel V die verbreiding van Luther se opvattinge in sy ryk veroordeel.

Nieteenstaande hierdie gebeure verskyn daar so vroeg as 1520 Nederlandse vertalings van Luther se werk, waarskynlik vertaal deur Praepositus, in Antwerpen. Nadat Luther in dieselfde jaar deur die pous veroordeel is, styg die belangstelling vir sy werk en in Nederland het veral die Humaniste baie aandag aan sy publikasies gegee, onder andere die juris Cornelis Hoen, die Utrechtse skoolhoof Hinne Rode asook die Den Haagse skoolhoof Gnafeus en Canirivus uit Delft. Hulle optrede het egter die argwaan van die Rooms-Katolieke Kerk asook Karel V verskerp en al meer word krities na dié kringe gekyk. So skerp word die verdelingslyne getrek dat Erasmus in 1521 Leuven verlaat en hom in Basel vestig. Praepositus wat in Julie 1521 te Wittenberg gepromoveer het, het ná sy terugkeer uit Wittenberg openlik teen die aflaathandel gepreek. Hy word egter deur die Inkwisisie aangekeer en, net soos die stadsekretaris Gnapheus, herroep hy sy opvattinge.

Daarvandaan verskerp die kerklike owerhede hulle optrede. In Oktober 1522 word die Augustyner Eremieteklooster in Antwerpen gesluit en die monnike gevang. Twee van hulle – Hendrik Voes en Jan van Essen – weier om hulle uitsprake te herroep en op 1 Julie 1523 word hulle in Brussel verbrand. Naas hierdie optrede was die owerhede aanvanklik onmagtig om die verspreiding van boeke en geskrifte te keer. Verskillende Bybelvertalings word in dié tyd gedruk. So besorg Joh Pelt 'n vertaling van Matteus. Die drukker Jacob van Liesveldt van Antwerpen publiseer

op sy beurt Nuwe-Testamentiese gedeeltes in vertaling. Dan verskyn daar in 1523 ook in Antwerpen 'n vertaling van die Nuwe Testament op grond van Luther se vertaling en in 1526 by Liesveldt 'n volledige Nederlandse Bybel.

Daarnaas skryf Hendrik van Bommel (1500-1570) 'n *Summa der godliker Schrifturen* waarin hy Lutherse opvattinge na vore bring. Betreklik gou is hierdie Bybelvertalings en Van Bommel se *Summa* deur die Rooms-Katolieke Kerk verbied.

Die Lutherse hervorming was egter hoofsaaklik tot Antwerpen beperk. In die noordelike Nederlande het die Lutheranisme nie 'n staanplek verwerf nie. Tog was Luther se invloed groot, behalwe dat sy Nagmaalsleer min aanvaarding vind en sy polemiese geskrifte weinig verspreiding vind. Sy stigtelike werke word egter wyd gelees. Oor die algemeen was Luther se invloed meer suggestief as enigiets anders. Sodra die tipies Lutherse leerstellings na vore kom, verdwyn dit weer. Daar kan gesê word dat die Nederlandse volksbodem wel die saad van die Lutherse hervorming ontvang het, maar dit het nie ontkiem en wortel geskiet nie. Tot 1567 is daar in Nederland nie werklik 'n inheemse, Nederlandse Lutheranisme nie.

Literatuur in hierdie verband is

Pont, J W 1911. *Geschiedenis van het Lutheranisme in de Nederlanden tot 1618*. Haarlem: De erven F Bohn.

4.3 Die Sakramentariërs

Naas die Lutherane ontstaan 'n ander groep in Nederland wat duidelik van Luther verskil. In 1525 word die priester Jan de Bakker (Pistorius) gevange geneem vanweë die leer wat hy op geheime samekomste na vore gebring het. In sy ondervraging het hy hom op die Bybel beroep en die kerklike leerstellings wat daarmee bots, verwerp. Na sy verbranding in 1525 is ander 'kettere' tot die dood veroordeel, net omdat hulle die leer van die transsubstansiasie van die elemente in die mis verwerp het. Hierdie mense word deur hulle teenstanders 'Sakramentariërs' genoem omdat hulle veral die Rooms-Katolieke leer van die altaarsakrament afwys.

Die Sakramentariërs se opvattinge kan afgelei word van die *Sermonen op alle die evangeliën* wat in 1520 verskyn en wat nie Luthers is nie en ook nie presies die opvattinge van Zwingli volg nie. Dit gaan in hierdie beweging van die Sakramentariërs nie net om die sakrament nie, maar om 'n Bybelse vroomheid, wat suiwerheid van leer en lewenswandel vra. Dit beteken 'n verwerping van alles in die kerk wat nie aan die eenvoudige evangelie beantwoord nie. Hier word klem gelê op die Bybelse eenvoud volgens die aanwysing van die evangelie, 'n persoonlike geloof wat sonder die bemiddeling van heiliges, op God en Jesus Christus gerig is. Daarby is daar 'n

sekere ondogmatiese verstaan van die geloofswaarhede, 'n geloof wat primêr volstreekte vertroue is.

Hierin kan die invloed van Erasmus van Rotterdam nie onderskat word nie. Hy kweek deur sy invloed 'n Hervormende beweging wat vir 'n groot deel bepaal word deur sy Humanistiese gees. Hier moet gelet word op die dubbele betekenis van die begrip 'Humanisme'. Eerstens dui die begrip op die gerigtheid na die geestelike beskawing van die ou Grieks-Romeinse oudheid, die literatuur en gedagte-wêreld van daardie tyd. Dit bring mee die studie van die skriftelike nalatenskap van die 'Klassieke Oudheid', die studie van die tale Latyn en Grieks en die hoë waardering vir alle bronnestudie. Hierdie terugkeer *ad fontes* word 'n beginsel van die Bybelse Humanisme met hulle klem op Bybel- en teologiese studie.

Die Bybelse Humanisme rig die aandag veral op die heilige Skrifte en leer die kerk en die gelowiges om primêr na die Woord te luister wat die bron is van alle teologie, geloof en vroomheid. Die Bybelse Humanisme wil terselfdertyd die klassieke geestesbeskawing en die Bybelse teologie en vroomheid in een geheel saamvat. Daarin lê die grondwaling van die Bybelse Humanisme. Tog slaag die Bybelse Humanisme wel daarin om die verband tussen teologie en persoonlike geloof en vroomheid, wat deur die Rasionaliserende Skolastiek verbreek is, te herstel. Die Bybelse Humanisme slaag daarin om die suiwere Bybelkennis as voorwaarde vir alle teologie te stel deur die Bybel weer in die hande van elke gelowige te plaas en soodoende die algemene priesterskap van die gelowige te bevorder.

In die tweede plek beteken Humanisme dat in dié beweging die klem lê op die algemeen-menslike én die natuurlik-geopenbaarde wat, op grond van die optimisme van die Grieks-Romeinse denke, geoordeel word in elke mens aanwesig te wees. Die ideaal van die Bybelse Humanisme is dan ook om hierdie algemeen-menslike, natuurregtelike gegewene in elke mens tot ontwikkeling te bring om die natuurlike kind-van-God bewus te maak van die band wat hom aan die Vader bind. Daarom word geoordeel dat die algemeengeldende beginsels van die sedelike lewe, soos Plato en die Stoïsyne dit geleer het, die sedelike en godsdienstige lewe van die mens bepaal. Die Bybelse Humanisme meen dat die Christendom beantwoord aan die algemene sedelike en religieuse strewe van die mens en dit nog verder, deur die karakter van die besondere openbaring, onderstreep. Daar is dus geen teenstelling nie, slegs 'n voltooiing. In hierdie beskouing, waar die vraag van die verhouding tussen die algemene, natuurregtelike openbaring en die besondere, Bybelse openbaring nie juis gestel word nie, word gepoog om die twee, teenstellendes saam te vat. Soos dan gewoonlik gebeur, word die primaat nie aan die besondere, Bybelse openbaring gegee nie, maar word dit slegs gebruik om dié waardes wat uit die algemene openbaring afgelei word, skriftuurlik te regverdig. Dit beteken dat in hierdie denk-

wêreld daar nie werklik 'n waardering is vir die kerklike leerstelling nie. 'n Kritiese en intellektualistiese benadering onderskei skerp tussen vorm en inhoud, verskyning en die wesenlike. Daarom is die seremonies, kerklike hiërargie en derglike as bykomstig beoordeel en selfs die geïnstitueerde kerk-in-die-algemeen is van minder belang geag as die gemeente waar daar in gees en waarheid aanbid is. Die apostoliese Jerusalemse gemeente en die apostoliese oudheid is beskou as die groot ideaal en voorbeeld van die godsdienstige gemeenskapslewe, die ideaaltipe van die Christelike vroomheid en deug. Dit is, terloops, interessant om te let op die klem wat op die vroomheid gelê word, met ander woorde op die mens se verstaan, beleving en verwerking van die ewangeliese waarheid. Dit is anders as by die Reformatore waar die klem lê op die *sola fide*, die geloof wat 'n gawe van God is en nie 'n menslike 'prestasie' of iets wat die mens vir homself kan verwerf nie, maar slegs kan ontvang.

Die Sakramentariërs het daarin van die Bybelse Humanisme verskil, deurdat laasgenoemde primêr 'n beweging vir en van geleerde en belese mense was. Die Sakramentariërs wat skerp afwysend teen die misbruike en misstande, veral rondom die altaarsakrament, gestaan het, het hulle van die begin af op die breë lae van die Nederlandse kerkvolk gerig. Reeds in 1530 het die Sakramentariërs in die opelug preekdienste begin hou – 'n optrede wat later met groot sukses deur die Calviniste nagevolg is. Die Sakramentariërs was veral Nederlands en hulle voorkeur vir die ondogmatiese, Bybelse en praktiese Christendom dank hulle aan die *Devotio moderna* van Geert Groote. Daarby was die invloed van Erasmus in hierdie kringe groot, al het dit nie daartoe gelei dat die Sakramentariërs Humaniste geword het nie.

Dit is interessant om daarop te let dat veral Zwingli, die Hervormer van Zürich, opmerklike invloed in die kringe van die Sakramentariërs gehad het. Tog het die Sakramentariërs 'n eie, kerkhervormende koers bly gaan en is hulle nie volkome 'Zwingliaans' nie. Uit verskillende geskrifte kan die teologiese rigting van die Sakramentariërs wel vasgestel word. Hierdie geskrifte handel nie net oor die Nagmaal nie, maar oor die hele teologie.

Een van die bekende figure uit die Sakramentariërkringe was Cornelis Hoen, wat op grond van die Skrif die Nagmaal slegs as 'n gedagtenis- of herinneringsmaaltyd tipeer. Hy het die instellingswoorde van Jesus by die laaste avondmaal uitgelê as sou dit beteken 'dit beteken my liggaam'.

Dit is tog interessant om daarop te let dat Hoen sy opvatting formuleer nadat hy 'n geskrif van Wessel Gansfort, *De sacramento eucharistiae* onder oë gehad het. 'n Vriend van Cornelis Hoen, Hinne Rode, hoof van 'n skool in Utrecht, het Hoen se opvatting oor die Nagmaal sowel onder Luther as Zwingli se aandag gebring in die vroeë 1520's. Dit kan aanvaar word dat Zwingli se Nagmaalsopvatting deur die gedagtes van Hoen beïnvloed is.

Die Sakramentariërs het taamlik aanhang onder die onderwysers gehad en naas Hinne Rode, kan Willem de Volder of wel Gulielmus Gnapheus genoem word wat verskeie geskrifte gepubliseer het. Gnapheus lê sterk klem op die Goddelike vaderliefde en die feit dat die gelowige 'n kind van God is, asook die geloof wat deur die liefde werk.

Dan is daar ook nog 'n anonieme geskrif, uit Sakramentariërkringe, naamlik die *Refutatie vant Salve Regina* van 1524 wat skerp kritiek op die kerklike praktyk en die *clerus* uitspreek, so ook die anonieme geskrif *Van den profeet Baruch* wat die midde-laarskap van Christus beklemtoon en die beelddiens bestry. Dan is daar die werk uit 1545 getiteld *Corte instructie bij meester C van der Heyden – Priester*. Hy stel 'n eie Avondmaalsopvatting. Volgens hom is dit liefdesmaal en herinneringsmaaltyd. Interessant is dat hy net die Skrif aanvaar as kenbron van die waarheid, slegs twee sakramente aanvaar en ook die regverdiging deur die geloof alleen in die sentrum van sy regverdigingsleer stel.

Een van die belangrikste verteenwoordigers van hierdie rigting is ongetwyfeld Angelus Merula (1482-1557). Hy was 'n Rooms-Katolieke priester te Den Briel vanaf 1530 en word daar in 1533 weens 'Lutherse ketterye' gevange geneem. As hy veroordeel word om op die brandstapel te sterf, herroep hy sy stellings omdat hy volkome uitgeput is deur die folteringe wat hy tydens gevangenskap moes verduur. Hy het sy herroeping egter weer ingetrek en word dan in 1553 weer gevang en ter dood veroordeel. Kort voor die voltrekking van die vonnis, sterf hy.

Merula was 'n selfstandige teoloog en hoewel hy erken dat hy die werke van Luther, Melancton, Bucer, Brenz en Capito gelees het, het hy hulle nooit aangehaal nie, maar selfstandig sy gang gegaan. Naas hom kan die naam genoem word van Cornelis Cooltuyn wat in 1558 met die Rooms-Katolieke Kerk breek en na Emden gaan. Sy hoofwerk, *Het Evangelie der Armen*, is baie gelees. Hoewel hy geen Calvinis was nie, het hy veral invloed in die Londense vlugtelinggemeente gehad.

Verder is daar ook Marten Micron (1523-1559), een van die eerste voorgangers van die Londense vlugtelinggemeente. In 1552 verskyn sy *Van het Nachtmael Christi ende van de Misse* wat teen die Rooms-Katolieke Kerk was en ook nie Luthers of Calvinisties was nie. Dit hang waarskynlik saam met die feit dat hy te Zürich studeer het en veral deur Bullinger beïnvloed is. Bekend van hom is ook sy *Kleine Catechismus* wat baie gebruik is. Opvallend is dat hy in al sy strydskrifte nooit vir Calvyn aanhaal nie.

Verder kan die name genoem word van verskillende universiteitsdosente soos Petrus Bloccius, Regnerus Praedinius en Henricus Geldorpius wat almal uit die Bybelse Humanisme kom en as 'volgelinge' van Erasmus die Kerkhervorming dien. Naas Merula was die belangrikste figuur uit die kringe van die Sakramentariërs se-

kerlik Jan Gerritsz Verstege wat homself as Johannes Anastasius Veluanus (1500-1570) aandui. In 1554 publiseer hy sy *Der Leken Wechwyzer*. Hierin verkondig hy 'n Avondmaalsleer wat sterk aan Zwingli herinner. Interessant is dat hy, teenoor Luther, Calvyn en Zwingli, 'n uitverkiesingsleer en dan veral die dubbele uitverkiesing verwerp omdat dit in stryd sou wees met die liefde van God.

Sy versoeningsleer kan 'ondogmaties' genoem word. Hier stel hy dat Christus die menslike gedaante aangeneem het om die mens te verseker dat die gelowiges die erfgename van die Vader kan wees. Op tipies Humanistiese manier verskuif hy telkens die aksent in die heilsfeite en waarhede na die menslike toeëiening daarvan. Tog beklemtoon hy die weergeboorte (as daad van die mens) en sê dan dat 'n nuwe lewe noodsaaklik is, anders is die geloof sonder betekenis.

Die invloed van hierdie Sakramentariërs of nie-Calvinistiese Hervormers was aansienlik wat onder andere bepaal kan word uit die baie herdrukke wat sommige van hulle geskrifte beleef het. Die feit dat die Sakramentariërs nie die oorheersende teologiese rigting in Nederland geword het nie, maar deur die 'buitelandse' Calvinisme oorwoekers is, hang saam met die feit dat die Sakramentariërs nie 'n skool of groep gevorm het nie, maar as enkelinge gewerk het. Daarby was hulle 'ondogmatiese' teologie te vaag en te onduidelik en omlyn dat dit teen die Calvinisme kon standhou.

Hierdie Sakramentariese rigting het egter baie diep wortel geskiet in Nederland. Dit blyk veral uit die stryd wat die Calvinisme hierteen moes voer. Hierdie stryd wat met die Dordtse sinode van 1618-1619 'n hoogtepunt bereik, is nooit heeltemal in Nederland volstry nie.

In 1622 stel Hugo de Groot, die beroemde juris en partygenoot van die Remonstrante in sy *Verantwoordingh van de wettijcke Regiering van Holland en de Wes-Vrieslant enz*

Hoewel nu 't meeste deel van de predicanen van deze lande zijn gevallen aan de zijde van de absolute praedestinatie: so is evenwel secker dat van het beghinsel af van het oorloghe enighe predicanen, veele van de overheden ende ontallijcke lidmaten zijn gheweest van het andere ghevoelen, twelck oock niet anders konde zijn, aangesien de aansienlijckheit die de schriften van Erasmus hadden in deze landen, als oock de aanghenamheydt van het Huysboeck Bullingeri en de van de Locis communibus Melantonis ende van seecker boecxken ghe-naemt der Leeken weghwijser in't beghinsel der Reformatie gheschreven bij Anastasium Veluanum.

4.4 Die Anabaptisme of Wederdoperdom

Die name 'Anabaptis', 'Wederdoper', 'Bondgenoot' en 'Doopgesinde' word dikwels sonder onderskeid gebruik. Normaalweg is die gebruik om die begrip 'Doopgesinde' te beperk tot die rustige sekte wat na die reorganisasie van 1536 deur Menno Simons – en daarom ook Mennoniete genoem – tot stand gekom het. Die naam 'Wederdoper' word dan gewoonlik gebruik vir die Chiliaste-van-die-daad wat in Münster hulle sentrum gevind het. Die 'Bondgenote' is spesiaal die beweging van Melchior Hoffman.

Die invloed van die Doperdom was aansienlik, omdat vele Doperse geskrifte Nederland binnegestroom het. Belangrik is die geskrif van Melchior Hoffman, *De Ordonnantie Gods* van 1530. Hier word die gedagte uitgewerk dat elke gelowige deur die doop 'n verbond met God sluit. So kom die beeldspraak voor wat later onder die radikale Dopers aanleiding tot verskillende uitspattighede gegee het, naamlik dat die gelowige 'gheheel naect ende gelaten, in des Bruydegoms bedde treden, daer die rechte gheboorte gheschiet...Daar is den ouden Adam gansch nutghetoghen, de mensch gheheel naeckt ende alles guijt'.

Belangrike bestanddele van die leer van Hoffman was voorts sy opvatting oor die menswording van Jesus, in wie die Woord van God vlees geword het sonder dat Hy iets van Maria aangeneem het. Verder is daar ook sy chiliasme: die verwagting van die naderende wêreld einde en die wederkoms van Christus wat die Godsryk weer sou oprig. Hierdie werk het veel daartoe bygedra om Hoffman se invloed in Nederland te vestig en die gebeurtenisse in Straatsburg waar Hoffman tydelik gewoon het, het groot belangstelling in Nederland uitgelok.

Hoffman hou hom nêrens direk met maatskaplike toestande besig nie en sy 'Bondgenote' verwag alleen 'n nuwe, apostoliese kerk waarvan Hoffman die aankondiger of teruggekeerde Elia was. Self staan hy in sy prediking sterk op die voorgrond. Sy boodskap en sy gemeente is nie aggressief nie, maar afwagend en gelate. Sy bekeerlinge – die 'Bondgenote' genaamd – het vanuit Emden en Straatsburg Nederland binnegetrek en word onmiddellik bloedig vervolgd, hoofsaaklik omdat hulle baie skerper en radikaler teen die kerk, sy seremonies en sakramente preek as die Sakramentariërs. In Emden het Hoffman die doop (of herdoop) aan ongeveer driehonderd mense bedien onder wie vele Nederlanders was wat om godsdienstsredes hulle vaderland moes verlaat. As Hoffman weer na Straatsburg moet terugkeer, laat hy 'n leerling agter, naamlik Jan Volkertsz Trijpmaker uit Hoorn. Ook hy het nie lank in Emden gebly nie, maar vertrek ongeveer 1530 na Amsterdam as die kerklike en wêreldlike owerheid die wêreld in Emden vir hom te klein maak.

Oor die jare 1530-1533 is nie veel bekend van die Doperse beweging nie. Dit is die tyd van voorbereiding. In ieder geval het Trijpmaker in Amsterdam heimlik sy

leer verkondig en ook die doop bedien waar moontlik. Van sy belangrikste dopelinge is Pieter de Houtzager en Bartholomeus Boekbinder, beide figure wat later in die kringe van die Dopers belangrike rolle sou speel. Trijpmaker se werksaamhede in Amsterdam het nie baie lank geduur nie, want in November 1531 word hy gevang en in Desember van dieselfde jaar te Den Haag met ses ander onthoof 'ter cause van lutherie ende dat zijl. Hem hebben laeten herdoopen'. Oor die algemeen kan hierdie hele stroming met die begrip 'Dopers' aangedui word, wat aansluitend is by die tydgenootlike benaming *Täufer*.

In 1531 kom 'n nuwe beweging in Nederland na vore, 'n rigting wat ook spoedig die Sakramentarisme sou oorvleuel, naamlik die Anabaptisme of Wederdopers. Toe was die Hervorming 'n reeds goed verankerde beweging in alle dele van die Nederlande – in die geweste Holland, Zeeland en Friesland, Vlaandere, Brabant, Utrecht en Gelderland het die Sakramentarisme sterk deurgedring veral in die breë lae van die gewone mense. 'n Mens sou die Nederlandse Sakramentarisme van 1525-1530 die 'Protestantisme van die armes' kon noem. Die Dopers tree nou in die openbaar op met 'n radikale en fanatieke leer. Hulle optrede het veral onder die onderste lae van die gemeenskap 'n geweldige indruk gemaak. Betreklik gou het talryke geestelikes, monnike en nonne hulle by hierdie beweging aangesluit. Die beweging val Nederland binne vanuit Oos-Friesland. Volgens enkele berigte het die Doperdom in 1528 die eerste daar na vore gekom en het veral betekenis gekry toe die voormalige Lutherse predikant, Melchior Hoffman, 'n tydjie lank in Oos-Friesland verblyf hou. Direk en indirek het Hoffman 'n groot invloed gehad op die verbreiding van die Doperdom in die Nederlande. Hoffman was 'n prediker met 'n sterk eskatologiesgerigte boodskap. Vanweë die tekens van die tye en nie soseer op Bybelse gronde nie, verwag hy die spoedige terugkeer van Jesus. Na sy verblyf in Straatsburg in 1530 verwag hy die onmiddellike terugkeer van Jesus en dit bring hom tot die praktiese konsekwensie om 'n gemeente van uitverkorenes te vestig. Hy trek deur Wes-Duitsland en Nederland en verkondig sy leer en doop oral mense.

Toe Melchior Hoffman in 1533 in Straatsburg gevange geneem is, was dit vir die Doperdom in Nederland van groot betekenis, want juis in die tyd wat Hoffman tydelik van die toneel af was, het Jan Matthijsz, 'n bakker uit Haarlem, hom as leidinggewende figuur in die Doperkringe gevestig. Jan Matthijsz se eerste Reformatoriese daad was om sy eggenote die huis uit te sit en Diewer, 'n brouersdogter as lewensgesellin te neem. Van haar word gesê dat sy 'n 'schoon ionck mensch ofte persone was, ende hadde grote kennisse des Evangeliums'. Matthijsz het na Amsterdam gegaan waar hy in die kring van dopelinge van Trijpmaker homself aanbied as 'n Godgesant. Nadat hy die gemeentetjie daar met verdoemenis, hel en duivel gedreig het, het hulle hom as sodanig aanvaar.

Jan Matthijsz was 'n veel radikaler persoon as Hoffman en het dadelik van sy nuwe posisie gebruik gemaak om 'sendelinge' uit te stuur met die bevel om alle bekeerdes te herdoop – dit teen 'n gebod van Hoffman wat vanweë die vervolginge dit raadsaam geag het om nie die bekeerdes toe reeds te herdoop nie. Een van Matthijsz se eerste volgelingen in Nederland is Gerrit Boekbinder uit Nienhuis en Jan Beukelsz, beide uit die Amsterdamse gemeenskap van Trijpmaker. Spoedig is daar meerdere medestanders van Jan Matthijsz wat oral 'bekeerlinge' werf onder diegene wat reeds deur Hoffman gewen was vir die nuwe leer en elke teenstand word deur hulle beantwoord met dreigemente van die allervreeslikste aard.

Die beweging het uitgebrei, maar ook weerstand uitgelok; vroeg in 1534 moet 'n sestal van die belangrikste leiers die lewe laat terwyl die ander, belangrikste figure waar onder ook Jan Matthijsz na Münster vlug vir veiligheid. In dieselfde jaar het 'n paar van Jan Matthijsz se volgelingen die plaaslike predikante van Münster wat in die rigting van Zwingli gewerk en gedink het, oortuig van die noodsaaklikheid van die herdoop. Hierdie oorwinning maak dat Jan Matthijsz ook na Münster gaan. Hoewel daar baie inwoners is wat die herdoop verwerp en die Rooms-Katolieke biskop aanstalties maak om Münster te herower, het Jan Matthijsz besluit om van die stad 'n Doperse vesting te maak.

In Februarie 1534 besluit hy om alle 'ongelowiges' uit die stad te verban, dat die wêreld deur die swaard gereinig moet word en dat die gemeenskap van goedere ingevoer moet word. Sodra dit gebeur sou die koninkryk van God opgerig kan word en sal Münster die Nuwe Jerusalem word.

Inmiddels word Münster beleër en in 'n skermutseling op 5 April 1534 sneuvel Matthijsz. Die leiding word oorgeneem deur Jan Beukelsz, 'n kleremaker uit Leiden, ook aangedui as Jan van Leiden. Hy blyk 'n goeie organiseerder te wees en het redelike sukses in die verdediging van die stad. Hy neem die Doperse opvattinge verder en voer, na 'n beroep op die Ou Testament, veelwywery in. Gedurende September 1534 word hy gesalf as 'koning van die geregtigheid'. Daarin, so argumenteer die Doper Rothmann, kan 'n herstel van die koninkryk van Dawid gesien word wat 'n voorwaarde is vir die vestiging van die Christusheerskappy op aarde.

Ondanks oproepe om hulp word Münster op 25 Junie 1535 herower en word die meeste verdedigers doodgemaak. Jan van Leiden en twee van die ander leiers word gevang, gemartel en later verhoor. Omdat hulle hulle opvattinge oor die doop en die Nagmaal handhaaf, word hulle op 22 Januarie 1536 doodgemartel. Hulle liggamme is toe in ysterhokke aan die toring van die Lambertskerk opgehang waar hierdie hokke vandag nog hang.

In Nederland het die Dopers pogings aangewend om na Münster te trek toe dit die sentrum van die beweging geword het en as die Nuwe Jerusalem aangekondig is.

In Nederland het die mense hulle besittings verkoop en hulle gereed gemaak om te vertrek. Dit het die spanning in die land laat styg, aangesien die regering bereid was om grasia aan die ketters te verleen as hulle voor 27 Februarie 1534 afstand sou doen van hulle nuwe geloof. Daar was egter nie veel reaksie op hierdie aanbod nie. Die owerheid vrees dat die herdooptes hulle lydsaamheid sou aflê en na die wapen sou gryp, maar die vrees blyk ydel want die herdooptes het besluit om die land te verlaat. Ongeveer vierduisend mense het die land probeer verlaat, maar is deur ingrype van die owerheid gekeer. Tog dring die besef tot die owerheid deur dat hulle magteloos is teen hierdie nuwe beweging wat die massa van die volk in beweging gebring het. Selfs die howe wat hierdie kettery met wortel en tak wou uitroei, sien in dat dit 'n byna hopelose saak is.

Die aantal doodvonnisse wat in hierdie tyd voltrek word, is, gesien die aantal lede van die sektariese beweging, besonder klein. Hierdie merkwaardige sagmoedigheid is veral te danke aan die ingrype van die landvoogdes wat in haar plakkaat ruimte laat vir 'n meer versoenende houding teenoor die ketters.

Gedurende 1534 neem die aantal teregstellings geleidelik af en in die somermaande van daardie jaar kom dit feitlik heeltemal tot stilstand. Buitendien het die geweldige uitbreiding van die sekte begin afneem, veral omdat die ekonomiese situasie in Nederland gunstiger word. Dit moet onthou word dat die Dopers nie net met die Rooms-Katolieke Kerk gebreek het nie, maar dat hulle hulle ook teen die staat en die maatskappy gekeer het. Juis die groot mate van werkloosheid en armoede onder die bevolking gee hierdie beweging 'n groeikans.

Na die grotendeels mislukte uittoeg na Münster en na 'n eweneens mislukte poging om die stad Amsterdam met die swaard in te neem, is dit te verstane dat die Dopers iets van hulle eerste groeikrag sal verloor. Slegs 'n klein aantal voorgangers het oorgebly.

In die najaar van 1534 kom daar groter duidelikheid, ook vanweë die owerheidsmaatreëls. In September het die Stadhouer 'n troepemag van 1 200 soldate aangevra om die kettery uit te roei en verder het die Spaanse landvoogdes die plan afgekondig om alle herdooptes, net soos alle rondlopers en misdadigers te laat vang om hulle dan na Spanje te stuur om daar as slawe op die galeie diens te doen in die oorlog teen die Turke. Dit het nooit so ver gekom nie, want in Desember het talle boodskappers uit Münster Nederland binnegekom om hulp te vra vir die beleërdes aldaar. Hierdie boodskappers trek deur die land en verkondig die 'nuwe' evangelie en bring 'n nuwe oplewing in die kringe van die Dopers tot stand, sodat in Februarie 1535 die Anabaptiste self hulle getal opgee as meer as 20 000 mense. Die beweging rig hom nou ook op rewolusie.

Die poging tot gewapende opstand faal vanweë gebrek aan koördinasie en onderlinge hulpverlening. Die opeenvolgende misluktings het selfs die leiers laat wanhoop – ook vanweë die feit dat die owerhede, noudat tot opstand oorgegaan is, baie strenger straf. Die aantal teregstellings is dan ook aanmerklik hoër as in die vorige jaar.

Tog is die owerhede nog nie gerus nie. Die slegte ekonomiese toestand van die land in 1535, asook die gebrek aan leiding van die kant van die Hof van Den Haag maak dit moeilik om die kettery grondig te bestry. 'n Poging deur die Anabaptiste om Amsterdam te verower en tot 'n tweede Münster te proklameer, misluk in Junie 1535 en 'n hele aantal teregstellings volg hierop, onder andere van verskillende van die vooraanstaande leidliede. Die owerheid vaardig nou 'n plakkaat uit waarin die leiers van die sekte met die brandstapel gedreig word; die persone wat berou toon en diegene wat hulle help sal deur onthoofding gestraf word, terwyl alle herdoopte vroue deur verdrinking gestraf sal word. Ook elkeen wat versuim om 'n herdoopte by die owerhede te verkla, sal die dood skuldig wees.

Die uitvoering van hierdie dreigemente was egter nie so vreeslik as wat die plakkaat aangedui het nie. Aan die einde van 1535 was daar nog 'n opstand in die stadje Hazerwoude waar 'n sestigtal Dopers die 'wraak oor die wêreld' wou voltrek en waar verskillende onskuldige lede van die burgery gedood is. Die owerhede het egter steeds kragtig toegeslaan, sodat in 1536 die verstrooide leidliede van die Anabaptisme buite Nederland in Bocholt in Wesfale moet vergader. Hier blyk reeds dat daar in die Anabaptisme verskeie rigtings na vore kom: Die aanhangers van Hoffman wil geweldpleging vermy, terwyl, teenoor hulle, die verteenwoordigers van Münster staan met hulle mening dat die Godsryk met die swaard op aarde gevestig moet word en dat poligamie onder die Godsvolk aanbevelenswaardig is. Hierdie beraadslaging het byna op 'n bloedbad uitgeloop toe die ekstremiste hulle teenstanders te lyf wou gaan. Dit loop egter uit op 'n kompromis, want insake die kinderdoop, die Avondmaal, die menswording van Jesus Christus en die vrye wil is daar ooreenstemming – slegs die kwessies van die aardse Godsryk en die poligamie wek verskille. Daar is toe besluit om daardie aangeleentheid te laat rus en om te wag tot God meer lig sou gee. Afwesig is hier Obbe Philipsz, die leier van die gematigde Dopers en Jan van Batenburg – die ekstremis wat leer dat die tydvak van die genade geëindig het sodat die doop nie meer bedien hoef te word nie en alle ongelowiges alleen nog maar met die swaard gedreig kan word. Hierdie rigting is egter sterk veroordeel.

Dit blyk egter dat die Münstergroep nog sterker is as die gematigdes. Laasgenoemde het Obbe Philipsz as leier, terwyl die Münsterse groepe deur Dawid Jorisz gelei word. Hierdie samespraak het die verhoudinge enigszins verhelder en met

nuwe moed het die sekte die vervolginge tegemoet gesien. Die druk van owerheidsweë was egter onverminderd, sodat Obbe Philipsz in 1538 die land verlaat om in 1540 in Rostock alle verbindings met die Doperse beweging te verbreek. Batenburg, die leier van die ekstremiste, word in 1538 ook gevang en ter dood gebring sodat in 1539 Dawid Jorisz die enigste erkende leier van die Doperse beweging in die Nederlande is. Jorisz het egter vanweë sy pogings om die poligamie te beoefen, sy eie val bewerkstellig. Sy optrede en dié van sy groot kring vroulike aanhangers het die aandag van die owerhede getrek, sodat hulle in 1539 met krag toegeslaan het en hierdie jaar 'n rampjaar vir Jorisz en die syne word.

Die Batenburgse groep, hoewel hulle hulle leier verloor het, verminder hulle aktiwiteite nie en in 1540 word verskeie uit hierdie beweging ter dood gebring vir kerkroof en plundering. Veral egter gedurende 1544 – wat die krisisjaar van die Nederlandse Doperdom is – val baie aanhangers van hierdie rigting en die volgelinge van Dawid Jorisz en Menno Simons ontkom nie aan die heftige vervolginge nie. In die algemeen kan egter gesê word dat die teregstellings van 1544/1545 die kern van die radikale doperse groepe uitgeroei het. Die hele stroming van Melchior Hoffman waaruit die Doperdom voortgekom het, vervloei geleidelik ná die dood van Hoffman in 1543. Ook Dawid Jorisz laat sy leiersposisie vaar ná die slae van 1544/1545. Omdat hy nooit daarin kon slaag om die verskeie groepe heg te verbind nie, kon hy ook nie juis veel tot startd bring nie. In 1544 vestig Jorisz hom in Basel, wat tot gevolg het dat hy hom feitlik geheel en al aan die beweging onttrek. Ook het daar 'n afkeer in sy leierskap in die beweging gekom wat veral vanaf 1540 gelei word deur Menno Simons.

4.5 Menno Simons (1496-1561)

Hy was aanvanklik 'n Rooms-Katolieke pastoor te Witmarsum, maar is vanweë twyfel oor die Rooms-Katolieke leer en praktyke gedwing om sy amp neer te lê. Toe het hy hom by die Dopers aangesluit. In die heftige vervolginge het Simons leidend opgetree en die vredsamese Dopers om hom versamel. Na hom word hierdie groeperinge Menniste of Mennoniete genoem, 'n naam wat later na 'Doogesindes' verander is. Menno Simons het 'n eenvoudige Bybelse geloofsleer geskrywe onder die titel *Fundamentboek*.

Simons lê groot nadruk op die gemeente wat hy na apostoliese voorbeeld wil inrig. Verder wil hy die suiwerheid daarvan deur middel van ban en wyding beskerm. Beïnvloed deur Melchior Hoffman het Simons ten opsigte van die Christologie geleer dat Christus nie die sondige vlees van Maria aangeneem het nie, maar as 't ware deur 'n wonder in Maria mens geword het.

Na vele omswerwinge, voortdurend deur die owerheid gesoek, het hy by Wüstenfelde naby Lübeck gesterf.

Sy invloed het veral in die krisistjare toegeneem. Van 1544 het Menno Simons net soos Dawid Jorisz buite Nederland vertoef met dié verskil dat hy voortdurend leiding bly gee aan die vervolgte broeders. Hy stel ook verskeie leraars aan. Vir die merendeel was dit mense wat in die Münsterse periode (ongeveer 1540) op die agtergrond gebly het, maar wat nou na vore tree. Daar bestaan dus 'n sekere kontinuiteit tussen die doperse rigting van Hoffman en dié van Simons. Die gees was egter anders. Die Mennoniete is dopers, maar hulle wil nie meer die aardse Godsryk met die swaard stig nie. Tog het die stryd bare Anabaptisme tot 1544 'n dominerende posisie ingeneem in die ontwikkeling van die Reformasie in Nederland, veel belangriker as dié van die Mennoniete of die Calvinisme. Vanaf 1545 het die Mennoniete egter die ander Doperse strominge volkome oorheers en as enigste bly voortbestaan. In 1577 word burgerlike en godsdienstige vryheid aan hulle geskenk en hoewel hulle nog lank deur die pen en geskrifte vervolgt word, bly hulle trou aan hulle beginsels.

4.6 Slotopmerking

Die Wederdoperdom het in die opkomende Protestantisme aanvanklik 'n taamlike sterk stroming gevorm. As die verskille 'n oomblik omlin word, kan gestel word:

- * Die Dopers stel die sekte teenoor die kerk.
- * Daarby beklemtoon hulle die inwendige lig of die leiding van die Heilige Gees teenoor die objektiewe waarheid van die Skrif.
- * Verder eis die Dopers 'n volkome heiligheid wat die mens self kan bereik teenoor die leer van die regverdiging deur die geloof alleen.
- * Ook eis hulle dat die doop slegs aan volwassenes na belydenis bedien kan word en verwerp hulle die kinderdoop as 'n teken van die genadeverbond van God.
- * Daarby lê hulle klem op 'n wettiese sedeleer wat op die Bergrede gebaseer is. In plaas van 'n lewe uit die geloof alleen, veroordeel hulle die mens om homself te regverdig voor God.
- * Ten slotte het die Dopers 'n nogal tweeslagtige opvatting oor die owerheid gehuldig. Wat die owerheid betref het hulle gestel dat die owerheid se gesag tot suiwer wêreldlike sake beperk is. Die owerheid is deur God ingestel vir die sondige mensdom. Die gelowiges het egter nie meer 'n owerheid nodig nie, omdat hulle nie meer sondig nie. Daarby het hulle geweier om wapens te dra, 'n eed af te lê en belasting te betaal as dit vir oorlogvoering gebruik sou word. So het die Dopers in 'n sekere sin 'n alternatiewe gemeenskap probeer vorm.

Dit is natuurlik so dat hierdie opvattinge nie in dieselfde mate deur elke Doperse groep aanvaar is nie. Tog was die uitgangspunt van al die Doperse groepe dieselfde, naamlik 'n vermyding en onttrekking van die gelowiges uit die gewone, aardse, kerklike en staatkundige lewe en die terugtrek van die gelowiges in 'n geslote kring van volmaakte vromes wat reeds op aarde die hemel gevind het en 'n gemeente sonder tekortkominge gevorm het.

Oor die Doperse beweging kan onder andere die volgende bronne geraadpleeg word:

Bauman, C 1968. *Gewaltlosigkeit im Täuferum*. Leiden: Brill.

Clasen, C P 1972. *Anabaptism: A social history 1525-1618*. London: Cornell University Press.

Meihuizen, H W 1961. *Menno Simons*. Haarlem: H D Tjeenk Willink en Zoon.

Melink, A F 1954. *De Wederdopers in de Noordelijke Nederlanden 1531-1544*. Groningen: Wolters.

Pont, A D 1974. Die reg van opstand by Thomas Münster. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 14, 16-32.

Verduin, L. *The Reformers and their stepchildren*. Exeter: Paternoster Press.

'n Besonder interessante werk wat meer fenomenologies van aard is en as agtergrondmateriaal gelees kan word, is

Norman, C 1972. *The pursuit of the Millennium*. London: Granada Publishing Ltd.

Van besondere belang vir die beoordeling van die Doperdom is die boek

Balke, W 1977. *Calvijn en de Doperse radikalen*. Amsterdam: Uitgeverij Ton Bolland.